

Főképen tartózkodni kell a lelki jelenségek olynemű tárgyalásától, mely törvénytörések magyarázatát akár a tanulók előtt ismeretlen physiologiai tényekben, akár a lélek lényegének valamely metaphisikai meghatározásában keresné.

Hasonló módon óvakodni fog a logikai fejtegetés a logikai formáknak dialektikus levezetésétől, s habár súlyt kell fektetni a gondolkodás formáinak és eljárás módjainak kapcsolatára, a mit összességökben egymást kiegészítve, segédeszközei a tudományos kutatásnak, a középiskola fokán el kell tekinteni attól, hogy akár a reális világ szervezetéből, akár a gondolkodás tényének természetéből ép ezen empirikus úton talált formák folynak.

Minél inkább megbarátkoznak növendékeink magukkal a lelki élet jelenségeivel és a gondolkodó elme eljárás módjaival, mint valóságos empirikus tényekkel, annál biztosabban készülnek elő az igaz philosophiai tanulmányhoz, mely csak arra törekedhetik, hogy a pontosan igazolható tényeket megértesse, nem pedig, hogy a tapasztalaton erőszakot téve, új tényeket alkosson.

A tanács javaslatának bevezető részében az »Utasítások« vezérelveit fejtegetve, ugyancsak a bölcséleti előtanra vonatkozólag így szól: »A bölcsészeti előtanhoz irt magyarazatok utmutatást nyujtanak a lelki élet, a gondolkodási törvények és a tudományos módszerek ismertetésének tárgyalásához. Nem magasabb philosophiai fejtegetésekre czéloznak, melyek a középiskolai oktatás körét meghaladják, mert a bölcsészetre szánt idő, valamint a kijelölt tananyag, csak bevezetésül szolgálhatnak a bölcsészettudományhoz. De fontos a középiskolai oktatás teljességének szempontjából, különösen a logikai törvények ismerete, mely az önnállóságra törekvő ifju gondolatmenetének biztos szabályt szolgáltat.«

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

Philosophische Monatshefte. Unter Mitwirkung v. Dr. F. Ascherson redigirt und herausgegeben von C. Schaarschmidt. XX. Band 1884.

IV. V. füzetben 3 értekezéssel találkozunk. Az elsőben maga a szerkesztő Schaarschmidt ur értekezik »Zur Widerlegung des Determinismus« címe alatt. Kifejti, hogy az emberi szabadság négyféle 1) testi, 2) értelmi, 3) természeti vagy önkény, mely szerint az ember többféle indokok közt tetszése szerint választhat, 4) erkölcsi szabadság, mely soha nem tekinthető meglévő, természeti állapotnak, hanem mindig csak az erkölcsi törekvés ideáljaként. — Ezután kifejti a determinismus tételét »mely szerint nincs akaratszabad-

ság, mivel mind okilag történik s így az emberi karakter velünk születik, sőt az Isten mindentudósága is mellette szól a determinismushoz. Ehhez járulnak a statistika által igazolt törvényszerűség a bűntények és az erkölcsös cselekedetek előtünésében. A z i n d e t e r m i n i s m u s ellenben a maga tételét kivált azzal támogatja, hogy az ember cselekedetei nem ok nélküliek, hanem magában az emberben rejlik okuk, mivel ő maga határozza el magát cselekvésre; szól az indeterminismus mellett az erkölcsi felelősség érzete is, mely mint lelkiismeretünk azt mondja nekünk: »tenned kell, azért teheted is.« — Ha e két nézetet összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a determinismus csupán elméleti, az indeterminismus pedig gyakorlati indokokból indul ki. Amaz az okság egyetemességére hivatkozik, emez az erkölcsi felelősség tényéből indul ki. — A legelső volna tehát azon kísérlet, hogy a két véleményt egyeztessük. Kérdés tehát, mennyire állhat meg a felelősség az oktörvény mellett? A felelősség pedig kétféle: erkölcsi és jogi. A jogi megegyezhetnék az oksággal; de az erkölcsi felelősséget összeegyeztetni az oktörvény kényszerűségével csupa sophistika. Az egyeztetés ilyen meghiusulása folytán csak az egyik vagy a másik tétel elfogadása lehetséges. Már pedig a determinismus arra támaszkodik, hogy mivel a cselekvés a múltban szükségképen okilag előhozott volt, az épen olyan a jövőre nézve is. Az emberi belső azonban a külső mechanizmussal össze sem hasonlítható; mert minden elhatározásnál az én a döntő s annyiban minden jövő cselekedetünk ezen éntől van okozva vagyis magunktól és így szabad. A determinismus erre az én karakterének változhatatlanságára hivatkozik; de az én nem változhatatlan, hanem saját öntudatunk bizonyossága szerint összehasonlítja az indokokat vagyis választ köztük. Ezen oknál fogva »az akarat szabadsága azon kulcs, mely az embernek az érzéki világot, az erkölcsi rendet és az isten országát megnyitja, s ily módon a tulajdonkéni emberi lény három alapösztönének: az ismerő, az erkölcsi s a vallási ösztönnek kifejlést s kielégítést szerez.« Ennek bebizonyítását későbbi munkának tartja fen a szerző.

Dr. J u l i u s N a t h a n »V o r s t e l l e n, F ü h l e n, W o l l e n« cím alatt a három tehetséget elismerő lélektan mellett szól s polemizál az ellenkező lélektanok ellen.

E. K ö n i g. »E i n i g e G e d a n k e n f ü r K a n t ' s A e s t h e t i k g e g e n E m p i r i s m u s u n d R e a l i s m u s«. Kiindul azon tételből, hogy a tiszta ész bírálata azon problema megfejtésére törekszik: »mikép lehetségesek az apriori synthetikus ismeretek«; a T. É. B. ilyen ismeretek letelét előre felteszi, míg J. Stuart Mill a mathem. tételeket tapasztalatból nyerteknek állítja. König először ügyesen polemizál Stuart Mill ellen s aztán pártját fogja Kantnak a lélektan ellen, mondván, hogy a lélektan ilyen Millféle elméletet támogathat, illusztrálhat ugyan, — de bizonyítani soha sem fogja. Ezzel König helyesen megtette a különbséget lélektani és ismeretelméleti módszer és állítás között.

Ismertetve vannak: Dr. K. K r o m a n (kopenhageni egyetemi tanár) műve: U n s e r e N a t u r e r k e n n t n i s s. Beiträge zu einer Theorie der Mathematik und Physik. Deutsch von Dr. R. v. Fischer-Berger. Kopenh.

Andr. Fred. Höst. a. d. 1833. Dr. Kurd Lasswitz. Die Lehre Kant's von der Idealität des Raumes und der Zeit im Zus. h. mit seiner Kritik des Erkennens. Allg. verständig dargestellt. Berlin, Weidmann. 1883. E mű miatt szerzője a hamburgi Classen A.-tól azzal vádoltatott, hogy Albr. Krause művén »Populäre Darstellung der Kritik der reinen Vernunft« — »ocsmány plagiumot« követett el. Erre következett egy ilyen vádat visszautasító nyilatkozat Lasswitztól »An Herrn Classen« s ennek felelete a Grenzboten 20. számában (1883). De a »tudomány elfogulatlan képviselői« Classen mellett nem szólaltak fel, mint pl. Kuno Fischer is, kinek véleménye szerint »a jelzett helyek tartalma és terjedelme nem elegendő arra, hogy az egész mű ellen a plagium vádját megállapítsanak. Én ezt már azért sem tartom indokoltnak, mivel azon hiányokon és tévedéseken kívül, melyek Lasswitz és Krause műveiben közösek, az első iratának oly előnyei vannak, melyek a másokban hiányzanak.« — Louis Ferri. La psychologie de l'association depuis Hobbes jusqu' à nos jours (histoire et critique). Paris. Germer Baillière et Cie. 1883. Ezen mű 3 részből áll: 1) szól a kezdetleges jelzésekről Hobbes, Lotze és Berkeley tanaiban; részletesen fejtegeti Hume és Hartley tanait; itt vannak előadva Zanotti, Priestley és Erasmus Darwin tanai. A 2. szakasz szól: a két Millről, Bainről és Herbert Spencerről; a 3-dikban van a kritikai rész, mely az ismertető (Lehmann Rudolf) szerint a leggyengébb.

A VI. VII. füzet tartalma a következő. Első értekezése: Siebeck H.-tól van »Über das Verhältniss von Naturgesetz u. Sittengesetz.« Szerinte már régóta az erkölcsstanban két irány van s ma is szemben áll egymással; az egyik az erkölcsöt fizikai s physiologiai eredménynek fogja fel, a másik természetfeletti eredetűnek veszi. Ha ez ellentét jogosultságát vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az ellentét kibékíthető; mert a kérdés az: mi jöjön beszélünk mi törvényekről a természetben és erkölcsben? Igaz ugyan, hogy a törvény és kötelesség nem egyforma: de a törvényesség fogalma mégis mindkét téren alkalmazható. A természetben ugyanis törvényszerűségről beszélünk, ha az egymásutániségben s az egymásmellettségben a tényezők állandóságát teszszük föl. De ilyen van az erkölcsben is; az erkölcsi kötelességek is az emberi társadalom állandó fennmaradását teszik föl. S mindkét esetben a törvény alkalmazása értelmünk functionai által követeltetik. A különbség csak az, hogy az erkölcsiiséget becslés alá vetjük, értékekről szólunk, a mit a természetnél nem teszünk. De értékekről szólni többé nem physiologiai eljárás; s azért bár az erkölcsiiségnek alapja a természeti lét, a physiologicum, mégis ezen túl megy ő maga, mennyiben célok szerint ítél. »Az erkölcsi világrend, mint ethikai viszonyok törvényszerű összefüggése öntudatos egyéniségek világában, nem lehetséges ugyan a természet megelőző fejlődése nélkül. De hogy ez utóbbi az erkölcsinek kikerülhetlen előfoka, annak az alapja azon körülményben rejlik, hogy legmélyebb alapját a fölszálló fejlődési sornak, mely egyfelől természeti, másfelől erkölcsi rendnek jelentkezik, már sajátos lényegében az ethikai és szelleminek analogiája szerint

kell gondolnunk. Ez utóbbi a természeti fejlődésben birja utját egész a szellemi egyéniségeknek fejlődéséig, melyek különböző fokú, erkölcsileg átvilágított öntudattal bírnak.

Érdekes, bár nem eléggé világos Rudolf Eucken cikke »Zur Charakteristik der Philos. Trendelenburg's.« Világosan kiemeli Trendelenburg rendszerében a kettős irányt, mely benne egyesült, t. i. a történelmit és a rendszerest. Rendszeres állását tekintve Schellinghez áll legközelebb, bár az idealizmussal szemben ép oly vonzódást mint tartózkodást mutat; de a mi Schellingnél költői, az nála logikai alakot ölt, s azért mindenben, mint centrumot az elvet vizsgálja, míg a többi a kerületre esik. Ilyen középpontot Trend. Aristotelesben vélt találni, s annyiban tana »metaphysisch-erkenntnistheoretischer Realismus.« Ebben rejlik az egész tannak leggyengébb pontja. Történelmi kutatásaiban Aristotelest talán túlbecsülte s az újabb kor gondolatához közelebb állította, mint e nagy görög tana megengedi. Különben mi is osztjuk ismertető véleményét, hogy a jelenkor philosophiája még nem használta föl mindazt, a mit Trendelenburgtól tanulhatna s hogy hatása annál fogva még mai nap sem szünt meg teljesen.

Paul Natorp hosszú cikkben értekezik: »Über das Princip u. die Kosmologie des Anaximander.«

Igen érdekes C. Schaarschmidt cikke »Über die Möglichkeit der Metaphysik«, melyben Volkelt Jánosnak u. ilyen című megnyitó beszédét (Baselben, 1883. október 13.) részletesen ismerteti. Volkelt szerint a metaphysika a végső kérdések megfejtésére törekvő kísérletek sorozata. Annyiban nem befejezett tudomány, hanem hypothesiseket tartalmazó, bár folyton az igazság felé halad. A metaphysikának kétféle faja van: a kategorialis vagy formai, mely Kantra támaszkodik s ismerési formákról szól, a másik az ideális, mely a valóságra vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy amannak, mely a tér, idő, szám, ok, cél stb. fogalmait fejtegeti, más módszere van, mint az idealisnak, mely a lét ősalapjaival pl. az erő és anyaggal foglalkozik. Erre nézve a tarthatatlan megfejtések eliminációja a legalkalmasabb módszer, de nem csak ez a teendője, hanem egy elvből való magyarázat. »Liegt nicht schon immer darin, dass gewisse Lösungen einer Frage abgewiesen werden, ein wenn auch geringer Fortschritt zur positiven Lösungen der Frage? Und fährt man mit dem Negiren u. Zersetzen der Lösungsmöglichkeiten fort, so bleiben endlich nur wenige Wege der Lösung oder nur ein einziger möglich. Und in der That ist die Elimination der unhaltbaren Lösungsmöglichkeiten die wirksamste Methode, um positive Entscheidungen in der Metaphysik zu erreichen.« Ezek Volkelt nézetei a metaphysika lehetőségéről, melyektől bizonyos jogosultságot nem fog senki eltagadni, a ki ezen problémák megfejtésével foglalkozott.

A könyvismertetés igen gazdag, de nevezetes könyvet nem vesz boncolás alá.

A VIII. IX. füzetben csak két értekezés van. Az első igen hosszán szól »Über die Werthschätzung der *εὐγάνεια* u. des *πλοῦτος*; bei den Sokratikern und Peripatetikern.« Irta Rausch Alfred. A másik Th r.

A cheli stől származik. »Bewusst u. Unbewusst« cím alatt. Szerző ki akarja mutatni, hogy a »nemtudatos«-nak igen nagy szerepe van, kivált az erkölcsi téren is. A nemtudatos végső pontján Leibnitzra vezet vissza, ki a nemtudatos képet az exclusiv dualismus ellen (Cartesiusnál) hozta fel, mint azt lélektanilag Locke vitatta. A petites perceptions hatását észleljük Kantnál, Herbartnál és Fechnernél (ki azt aesthetikai téren is alkalmazta). A gondolatot többen használták fel. Így pl. Schopenhauer és újabban Helmholtz a nemtudatos cselekvőségben keresték az eredeti látási adatoknak alapját, a mennyiben azok a külvilág képeinek szerkesztésénél szükségesek; Schopenhauer éppen ebben találja a nemtudatosan jelentkező októrvénynek az alapját. Ezen felfogás ellen újabban Hoppe (Psychol. physiol. Optik. Lpz. 1884) mást akar felhozni, de a különbség csak annyiban van, mennyiben a »nemtudatos« szót másféle terminusokkal helyettesíti; lényegben elfogadja ő is a tant. A nemtudatos képzet befolyása a lelki kóroknál is észlelhető, midőn tudatos és nemtudatos képesoportosulások közt alig vonható a határ. Taine és Drozsbach vitatják a képeknek ezen változhatatlanságát. Ellenben ismeretelméletileg rendszerint ezen alapra állítani, mint Hartmann tette, téves vállalat; mert ismerni csak öntudatosan lehet s a nemismert nemtudatos magyarázó elvül nem használható. Ethikai téren az ösztönök magyarázatnak belőle, mint pl. Schneider az állati ösztönöknél tette. De bármennyire vezessük is hátrafelé, velünk született arravalóságoknál meg kell állapodnunk.

A X-ik füzetben két nagyobb értekezést találunk. Az egyikben R. Lehmann fejtegeti Spencer lélektanának alapjait: »Bemerkungen zum Synthetischen Theile der Spencerschen Psychologie.« A cikk azon alkalomból van írva, hogy dr. B. Vetter most először fordította németre Spencer lélektanát (Die Principien der Psychol. I. Band. Stuttgart. E. Schweizerbart's Verlagshandlung (E. Koch) 1882). Lehmann Spencer lélektanában egyik fővonásul találja azt, hogy Darwin fejlődési elméletét alkalmazta a lelki élet terén is. Azután áttér azon ellenmondásra, mely Spencer tanában az öntudatról rejlik. Spencer szerint ugyanis minden lelki állapot »eredeti lökésekből« (primitiv choc) veszi kezdetét, melyeket az idegekben a külső hatások hoznak létre s ebből »genetice« akarja levezetni az öntudatot is. Ezen első adatokból complicatio útján keletkeznek az érzelmek, az értelmi és akaratí alakzatok; de hogy ezen complicatio lehetséges legyen, ahhoz szükséges az idegplexusok előleges megállapodása s az ideák csakis ezen idegek functioi. »Aber es ist unmöglich zu erklären, wie am einfachen physiologischen Vorgängen ohne psychologisches Correlat durch blosse Zusammensetzung solche mit Bewusstseincorrelat werden könnten.« S mivel az alapnézet mechanikai, azért ezen »metaphysikai alapnézet és a fejlődési elmélet megoldhatatlan ellenmondásban állanak egymással.«

A második cikkben: »Über W. Wundt's Grundbegriff der Seele« E. Wille azon tant fejtegeti, melyet Wundt a lélek lényegéről állított fel. Wundt szerint a lelket kétféleképen lehet felfogni, mint substantiát és mint actust. Eleinte a substantialis nézet volt uralkodó.

(Cartesius hatása alatt), ujabban az actus fogalma jön előtérbe (Hume, Kant, Fichte, Hegel). Wilte ez összeállítás helyességét tagadja Humenál, ki a képet »cselekvésnek« nem engedi felfogni s Kantnál, ki a képeket valami létezőben inhaerálni képzei. Wundt maga actusnak fogja föl a lelket s azt állítja, hogy nincs cselekvő, hanem pusztán csak tiszta cselekvés. Wilte e tétel helytelenségét igyekszik kimutatni s oda kiigazítani, hogy a lélek folytonos eredés (»ein Vorgang ununterbrochenen Entstehens«). Hogy mennyit nyer a lélektan ezen módosítással, azt részletesebb munka láttára fogjuk csak eldönthetni; sokat semmiesetre sem nyer.

A VIII—X. füzetben ismertetett könyvek közül kiemeljük: Carl Stumpf (prágai egyet. tanár) Tonpsychologie. — C. Th. Isenkrahe (Pfarrer) Idealismus und Realismus? Isenkrahe dogmatikus, mert már a kérdés fellitása is helytelen, a mennyiben a mai philosophiában ezen kérdésnek értelme nincsen. Ism. J. Wilte. — Ludwig Strümpell (herbarti) Grundriss der Psychologie oder der Lehre von der Entwicklung des Seelenlebens im Menschen. Ism. Schuppe Vilmos (Greisswald). — Alfred Fouillée. Critique des systèmes de morale contemporains. (Paris. Germer Baillière et Cie 1883). — W. Windelband. Praeludien. Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philos. Tübingen J. C. B. Mohr 1884. — Frz. Standinger. Noumena. Die »transcendentalen« Grundgedanken u. »die Widerlegung des Idealismus.« Darmstadt. L. Brill. 1884.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.

1. Magyar.

Az érzékek. Adalékok a középkor physiologiája- és psychologiájának történetéhez. Héber s arab forrásokból. Irta Dr. Kaufmann Dávid. Budapest. Zilahy.

Egyetemes és részleges eszhetika. Irta dr. Bihari Péter. Első füzet. Egy füzet ára 50 kr. Budapest. Pfeifer Ferdinand.

2. Német.

Abhandlungen, Strassburger, zur Philos. Eduard Zeller zu seinem 70. Geburtstage. Freiburg i. Br. Mohr. 7 M. — 6 értekezés.

Bastian. Prof. Dr. Adf. Allg. Grundzüge der Ethnologie. Prolegomena zur Begründung einer naturwiss. Psychol. auf dem Material des Völkergedankens. Berlin. Reimer. 3 M.

Brasch Dr. Mor. Die Classiker der Philos. von den frühesten griech. Denkern bis auf die Gegenwart. Eine gemeinfassliche hist. Darst. ihrer Weltanschauung, nebst e. Auswahl aus ihren Schriften. Mit Porträts. 1 Lf. 50 Pf.

Bruns Prof. Dr. Ivo. Lucrez-Studien. Freiburg i. Br. Mohr. 2. M.

Carriere M. Die Kunst im Zusammenh. der Culturentwicklung u. die Ideale der Menschheit. 4 Bd. Leipzig. Brockhaus. 11 M.

Dühring Dr. E. u. Ulr. Dühring. Neue Grundmittel u. Erfindungen zur Analysis, Algebra, Functionsrechnung u. zugehörigen Geometrie, sowie Princ. zur math. Reform. Lpz. Fues. 12 M.